

Бойко, О. П. Диференціація дозвіллевої поведінки в глобальному світі [Текст] / О. П. Бойко // Філософія. Культура. Життя : міжвузівський зб. наук. праць / Дніпропетровська державна фінансова академія. – Дніпропетровськ, 2010. - Вип. 34. – С. 14-21.

Боуко 02

УДК 175:316.728

Бойко О. Диференціація дозвіллевої поведінки в глобальному світі.

В статті розглядається таке поняття людського буття як дозвілля. Звернуто увагу на взаємозв'язок дозвілля та стилю життя. Показано, що на форми дозвіллевих практик, крім індивідуальних проявів, впливає спадковий та набутий «капітал», зокрема освіта. Акцентовується також увага на роль дозвілля у соціальній мобільності.

Ключові слова: дозвілля, стиль життя, «капітал», освіта.

Бойко О. Дифференциация досугового поведения в глобальном мире.

В статье рассматривается такое понятие человеческого бытия как досуг. Акцентируется внимание на взаимосвязь досуга и стиля жизни. Показано, что на формы досуговых практик, кроме индивидуальных проявлений, влияет наследственный и приобретенный «капитал», в частности образование. Акцентируется также внимание на роль досуга в социальной мобильности.

Ключевые слова: досуг, стиль жизни, «капитал», образование.

Boyko O. Differentiation of leisure conduct in the global world.

Such concept of human life as a leisure is examined in the article. Attention is accented on intercommunication of leisure and lifestyle. It is shown that the inherited and purchased «capital» education in particular influences the forms of leisure practices except individual displays. Attention is also accented on the role of leisure in social mobility.

Keywords: leisure, lifestyle, «capital», education.

Актуальність дослідження. В останні десятиліття в багатьох країнах світу відбувається майже революційний перехід до нового типу соціально-економічного розвитку, в якому на перший план виступає не

«товаровиробнича економіка», а скоріше «обслуговуюча економіка». Наука, технології, інформація, культура – ось що відіграє нині провідну роль в суспільному розвитку. Власне культура стала розглядатися фактично як ресурс та інструмент для досягнення зовнішніх по відношенню до неї соціально-економічних цілей. Більше того, в постіндустріальному суспільстві культура стає стратегічним пріоритетом сучасної економіки, а сфера дозвілля, дозвіллева діяльність перетворюється в один з показників розвитку суспільства. Така зміна поглядів багато у чому обумовлена глобальними тенденціями, які охопили держави різних континентів.

Процес, який триває нині в країнах світу, не обминає і Україну. В способі життя українців відбуваються радикальні зміни, які пов'язані зі світовими темпами технічного прогресу, відродженням ринкових відносин, зміною ціннісних та споживчих зразків людей. Разом з крахом соціоструктурних та адміністративних систем руйнуються традиції, які склалися десятиліттями: вірування, ідеологія, життєві стилі та форми. Старі суспільно-культурні ідентифікації поступаються місцем новим. Тим самим постає багато питань, які потребують емпіричних та теоретичних розробок. Тому в останні роки відбуваються помітні зрушення в соціально-філософських дослідженнях від сфери виробництва та зайнятості до сфери споживання та дозвілля.

Ступінь розробленості проблеми. Взагалі, вивченням феномену дозвілля та його реалізації в сучасному житті займалися такі вчені як Ф. Боас, Т. Веблен та Е. Дюркгейм. Теоретичний аналіз емпіричних досліджень, який фіксує корінні зміни в способі життя та дозвіллі, було здійснено Ж. Дюмазедьє. Він нову, сучасну цивілізацію назвав «цивілізацією дозвілля». А Ж. Фурастьє, у своїй книзі «Велика надія ХХ століття», розглянув ідею «цивілізації дозвілля», вже як модель постіндустріального суспільства, де, починаючи з певного рівня економічного розвитку, дозвілля набуває все більшої автономії від праці і стає самостійною ціннісною галуззю.

Особливий погляд на дозвілля, як на частину образу життя, належить соціальній та культурній антропології, авторами яких є Т. Адорно, Г. Маркузе і Ю. Габермас. Значення сфери дозвілля в соціальному житті підкреслювали в своїх працях з гуманітарних наук Л.І. Михайлова, В.М. Пічі, Л.В. Сохань. Дозвілля в житті різних верств населення, зокрема молоді, розглядали також О. Голік, Н.М. Цимбалюк, І. Г. Іонін, Е.А. Орлова та інші. А ролі дозвілля через споживчі практики та стиль життя приділяли увагу французькі дослідники П. Бурдьє та Ж. Бодрійяр.

Постановка завдання. Та, все ж таки, питання щодо ролі та місця дозвілля в постіндустріальному суспільстві потребують подальшого, більш глибокого вивчення. Філософський словник трактує дозвілля, як сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередньо фізичні, психічні, духовні потреби людини в основному відтворювального характеру. Дозвілля включає в себе такі види занять як читання, перегляд телепередач, відвідування кінотеатрів, театрів, прогулянки, ігри, пасивний відпочинок та багато чого іншого. З цього видно, що в рамках дозвілля здійснюється споживання культури, а не її створення.

Перевага одних видів дозвілля по відношенню до інших виникає внаслідок наявності різних інтересів та прагнень конкретної особистості, неоднаковою кількістю у неї вільного часу, різним світобаченням тощо. І наша *мета*, в межах цієї статті, проаналізувати роль дозвілля у сучасному суспільстві. З'ясувати нові акценти, які розставляє дозвілля у формуванні сучасної соціальності.

Питання щодо підґрунтя дозвіллевої поведінки розглядалося багатьма вченими і неодноразово. Але загальної думки таки немає, а натомість виокремилося дві тенденції щодо розумінні стилів життя та проведення дозвілля. Представники першого напрямку вважають дозвіллеву поведінку суцільно індивідуальним проявом, тобто можливість уникнути нудьги, репрезентувати себе в певному суспільстві, розважитися тощо. Цю ідею відстоюють М.Каплан, Дж. Келлі, Д.І. Половєня, І.В. Петрова та інші.

Наприклад, І.В. Петрова акцентує увагу на тому, що індивід у вільний час реалізує свої особисті прагнення та своє світобачення.

Представники другого напрямку вважають, що вибір дозвілля повністю залежить від соціального оточення та диктується нормами соціальної групи, до якої належить індивід. Таке розуміння представлено в працях М. Вебера, Т. Веблена, П. Бурдьє, В.В. Бойчелюка, В.Й. Бойчелюка, В.М. Пічі та інших.

Та, все ж таки, на дозвілля, як сферу суспільного життя, впливають як суб'єктивні чинники, так і об'єктивні. Для індивіда має значення як його особисте переконання, його вільний вибір, так і його соціальне положення, стиль життя, який він формує відповідно набутому вихованню, освіті, «капіталу», і економічному і культурному, що дістаються індивіду у спадок. Також надання переваги конкретному виду дозвілля багато у чому залежить від соціальної привабливості та характеристики споживача. А соціальна привабливість – ступінь інтересу до певного виду дозвілля у населення, залежить від того, наскільки певний вид дозвілля є елітним (ексклюзивним) або масовим. Отже, дозвіллева активність не може бути самостійною сферою життя, яка не пов'язана або незалежна від соцієтальних умов, всередині яких дозвілля засвоюється та структурується. В постіндустріальному, інформаційному суспільстві дозвілля та можливості самореалізації індивідів у вільний час набувають ще більшу цінність та значимість у свідомості людей та починають виступати як обумовлюючі фактори при визначенні причин соціальної нерівності та аналізу соціальної стратифікації суспільства. Ці процеси приводять до становлення нової форми, яка визначається як дозвіллева нерівність. Тобто, розуміння та аналіз дозвілля тісно пов'язаний з поняття «стиль життя», статусна позиція, розуміння того, що певна стилізація життя відповідає певним видам дозвіллевих практик.

Ідеї про дозвілля, як форми соціальної стратифікації, знайшли свій розвиток в працях Т. Веблена та Дж. Еджела. На думку Т. Веблена дозвілля

виступає як «символ соціальної диференціації у відповідності з якою індивід співвідносить себе з певною соціальною категорією, отримуючи можливість соціального самоствердження» [3.,37]. А відповідно доводом Дж. Еджела, то належність до соціального класу впливає на вибір способу проведення дозвілля, здійснення якого людина, перш за все, орієнтується на представників свого соціального оточення. Тобто, значну роль тут відіграє те, що дозвілльє споживання задає тон вищому прошарку населення. «Загальна тенденція така: способи проведення дозвілля «перетікають» зверху вниз та запозичуються більш низькими верствами населення» [5., 82].

Аналізуючи феномен дозвілля, можна сказати, що воно переплітається зі стилем життя, тобто зі способом яким живе і діє індивід або група, в основі якого лежить деякий ціннісний стержень, який направляє індивіда на ціль, допомагає визначити параметри або шляхи досягнення успіху з точки зору їх прийнятності або неприйнятності в контексті його ціннісного світу, допомагає корегувати та «перевіряти» життєво важливі рішення. І залежно від свого «капіталу», від стилю життя - від способу, яким діє індивід, він обирає і свій варіант життєдіяльності та дозвілльєвого використання часу.

Також, слід враховувати, що стиль життя не виникає спонтанно. Диференціація стилів життя виявляється на рівні різних соціальних груп. Так, М. Вебер підкреслював, що статусні групи стратифіковані саме відповідно своїм принципам споживання благ, які виражені в образі життя, - на відміну від класів, стратифікованих по рівню економічного стану. При цьому статусна позиція визначається соціальною оцінкою і знаходиться у сфері розподілу престижу, а статусний престиж виражається, перш за все, у тому, що від усіх, хто претендує на приналежність до даного кола людей, очікується особливий спосіб життя, певна поведінка та дозвілльєва діяльність. Таким чином, по відношенню до статусної групи певний стиль життя виступає в чотирьох іпостасях: як системоутворюючий початок; як символ приналежності до неї і ідентифікації; як елемент, що забезпечує її

стабільність протягом певного часу; як чинник відокремлення від інших груп, і через дозвіллі практики зокрема.

Цікаві спостереження щодо розуміння дозвілля та трактувань стилів життя дає французький філософ і соціолог П. Бурдьйо. Відповідно його ідеям соціальна ієрархія передбачає, що люди знають, як поведуть себе у різних ситуаціях, що успіх залежить від того, наскільки добре учасники справляються з цією грою. Гра пов'язана з нахилами не тільки мати уявлення про будь-яку значиму дію, але, головним чином, мати своє судження про те, що справедливо, правильно, а що ні.

Цей ігровий момент в організації соціального життя, на думку Бурдьйо, дуже важливий – кожен повинен знати, якою буде його спосіб поведінки. Але проблема полягає у тому, що не всі мають рівні шанси в цій грі, тому що не кожен має доступ до цих правил. Відповідно П. Бурдьйо, доступ до правил гри визначається положенням індивіда в соціальній формації на основі поняття «капітал». Капітал індивіда складає матеріальні та розумові (символічні) ресурси, до яких він має доступ. Капітал поділяється на економічний та культурний. Економічний капітал – в основному матеріальний, але може бути і символічним (здатність керувати підприємством, мати контакти з банками тощо). Все інше належить до сфери культурного капіталу (головним чином освіта, але також і володіння культурними продуктами). На основі того, яке положення індивіда у соціальному просторі, такий вибір свого стилю життя та дозвілля він і може здійснити. «Інакше кажучи, через розподіл властивостей соціальний світ об'єктивно представляється як символічна система, простір стилів життя та груп по статусу, які характеризуються різними стилями життя» [2., 196]. Отже, споживання, зокрема у сфері дозвілля, і стає формою знакової відмінності соціальних класів, а стилізація життя підсилює ці відмінності та легітимізує їх. А прояви сучасної епохи – інформатизація, Internet-изація, диференціація суспільства, тільки підсилюють ці відмінності.

В зв'язку з цим, можна сказати, що можливість проводити свій вільний час та дозвілля собі до вподоби безпосередньо пов'язано з стилем життя. «Ті, хто п'ють шампанське, відрізняються від тих, хто п'є віскі, не говорячи вже про червоне вино; у тих, хто п'є шампанське, більше шансів придбати антикварні меблі, грати в гольф, займатися кінним спортом тощо» [4., 245].

Прагнення людей зробити своє дозвілля розвиваючимся та пізнавальним, пов'язаним з духовним та тілесним вдосконаленням, співпадає з високим рівнем освіти. Індивід, який отримав вищу освіту, як правило, має цікаву та добре оплачувану роботу, проявляє більший інтерес до культурних подій. Тому на вибір дозвілля і на конкретних формах проведення вільного часу, прямо впливає професія та соціальна сфера, в яких працюють представники певних спеціальностей.

Отже, можна зробити висновок, що стиль життя виступає символічним виразом статусної приналежності та є відтворенням соціального простору в полі дозвілля. Тобто, у повсякденній практиці індивіди через стиль життя – брендовий одяг, престижні машини, відпочинок на вишуканих курортах, членство у закритих клубах тощо - репрезентують свою приналежність до того чи іншого класу і, тим самим, підкреслюють дозвіллеву нерівність.

Останнім часом розповсюджується думка, яка стверджує, що стиль життя є антиподом статусу та знищує відмінності культурного, дозвіллевого плану, протиставляючи їх матеріальним. Ця ідея бере початок від праць У.Бека, який вважає, що більшість товарів та послуг «ексклюзивного» споживчого ринку перестали бути такими по причині своєї доступності для багатьох. Втрата соціально значимих маркерів високого або низького соціального статусу перешкоджає процесам соціальної диференціації. В цій ситуації збільшується значимість стилю життя, який по-новому маркірує індивідів та допомагає маніпулювати їх споживчими звичками. Але з цією думкою важко погодитися. Тому що це більш ідеологічне завантаження, яке маскує, розмиває, «усуває» об'єктивні

соціальні відмінності та нерівності. Варіант однієї моди для всіх, одного телебачення для всіх, одного моря для всіх тощо. Але «соціальні відмінності, влада і таке інше, залишаючись суттєвими, перенесені в інше місце, вони не пов'язані більше з доходом або простим багатством» [1., 79]. В ієрархії критеріїв сили на перше місце сьогодні виступають знання, культура, структури та влада. Та в основі усього цього лежать гроші, які переходять в привілеї влади та культури. І, при цьому, поведінка людини на дозвіллі – практично самий точний показник соціального статусу. Дозвілля набагато чіткіше, точніше та вірніше визначає соціальне положення індивіда ніж будь-що інше. При цьому дозвілля інтерпретується не тільки як спосіб отримання задоволення, але й як ліфт соціальної мобільності, метод самопрезентації.

Сучасне суспільство орієнтовано на професіоналів, людей, які швидко та креативно приймають рішення. Це приводить до прагнення людей удосконалювати свої знання, підвищувати кваліфікацію та інтелектуальні здібності. Збільшення частки освічених людей сприяє трансформації цінностей та інтересів населення, змінює стереотипи та критерії при визначенні високодохідних верств населення. Як наслідок, економічні детермінанти – збільшення рівня матеріального положення та наявність власності - стають другорядними та замінюються зростаючими потребами у активному та цікавому дозвіллі. В подібних умовах дозвілля дозволяє не тільки отримати моральне, фізичне, духовне задоволення, але й дає можливість презентувати себе як особистість з особливим соціальним статусом. Постійно відбувається також сервізація суспільного виробництва, яка приводить до різкого збільшення кількості комерційних агентств, що займаються організацією дозвілля, тим самим обумовлюючи диференціацію населення по способам дозвіллевого споживання та доступності дозвіллевих послуг.

Сьогодні у світі відбувається формування сучасних стилів життя різних соціальних груп, про що свідчить наявність суттєвих характеристик

цього процесу: якісно змінюються системоутворюючі елементи соціуму та їх відносно швидкий темп; відсутність чіткої поступової, позитивної направленості змін, підвищена роль суб'єктивного фактору тощо. Більш того, сучасність, яка підпадає під процес глобалізації, самостійно формує свій стиль життя, який дає можливість з'ясувати соціальну позицію особистості та її прагнення. А стиль життя, безпосередньо, є характеристикою того, як індивід організовує та здійснює притаманним і характерним для нього способом своє життя, свій вільний час і дозвілля.

Заслуговує на увагу те, що масштаб можливостей стилізації, які мають у конкретному суспільстві, залежать від багатьох факторів. В першу чергу від його цінностей та нормативної системи, а також від рівня життя та матеріального благополуччя індивідів. А тому і вибір дозвілля у індивідів різних статусних груп буде різним. Уточнимо, що статус – це досягаема та «обороняема» соціальна позиція за колективне право на доступ до обмежених ресурсів, в тому числі і дозвіллевих. Можна з впевненістю сказати, що стиль дозвілля та соціальний статус – поняття неподільні, тому що ступінь участі в дозвіллевій діяльності визначається тим положенням, яке людина займає в сфері виробництва. Під обмеження в дозвіллі підпадають ті, хто має низький статус (робітничий клас, дрібні службовці), хто ще не визначився (молодь), «випав» з процесу виробництва або не задіяний в ньому (безробітні, жінки). А ті, хто має достаток, мають і певні дорогі види дозвілля. Малозабезпечені верстви населення практично у всіх економічно розвинутих країнах мають доступ до відносно дешевих та таких, що не вимагають значних зусиль з боку споживача пасивних форм проведення дозвілля (розповсюджена форма пасивного дозвілля – це перегляд телевізійних передач).

Отже, дозвіллева нерівність визначається в першу чергу можливостями доступу до послуг дозвіллевої сфери, які прямо пропорційні матеріальному положенню, місцю проживання (тип поселення, відстань проживання від установ дозвілля та можливість туди потрапити), соціальному статусу. В

залежності від ступеню вірогідності скористатися послугами сфери дозвілля відбувається ієрархізація дозвіллевої поведінки, формування певних груп, які суттєво відрізняються одна від одної по об'єму та якості споживання дозвіллевих послуг та, як наслідок, по кількісним та якісним параметрам дозвіллевого споживання.

Підсумовуючи, можна сказати, що дозвіллева діяльність детермінована соціальними, культурними та економічними умовами життя. Вона обумовлена, з одного боку, рівнем культурного розвитку особистості, що проявляється в системі запитів, цінностей, а з іншого - тим потенціалом, яке суспільство надає людині для реалізації її інтересів – виховання, освіта, майновий статус тощо.

З одного боку стиль життя вищої соціальної групи надає шанс для активного та конструктивного дозвілля, а з іншого сама форма дозвіллевої діяльності обумовлює належність до певної соціальної верстви, тому що споживач надає перевагу тому типу дозвілля, який притаманний своєму або близькому соціальному класу. Вплив на засвоєння нової дозвіллевої діяльності також бере початок від людей того ж або більш вищого класу, що знаходить своє підтвердження в теоріях М. Вебера, Т. Веблена та Дж. Еджела.

Отже, при певному рівні життя вільний час, дозвілля стає основною цінністю, капіталом сучасного суспільства. А внаслідок трансформаційних процесів основними пріоритетами населення стає гарна освіта, професіоналізм, гроші, можливість самореалізації та комфортний, вишуканий відпочинок.

Література:

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структура/ Ж.. Бодрийяр. - М.: Республика , 2006. – 269 с.
2. Бурдые П. Начала: [Сборник]/ П. Бурдые. М.: Socio-Logos, 1994. - 287 с.
3. Веблен Т. Теория праздного класса/Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. - 339 с.

4. Култаєва М.Д., О.І. Навоцький, Шеремет І.І. Європейська теоретична соціологія ХХ-ХХІ століття: навч. посібн./ М.Д. Култаєва, Навоцький О.І, Шеремет І.І.: Харків: ХНПУ, 2008.- 331с.
5. Еджел Дж., Блекуелл Р., Мініард П. Поведение потребителя/ Дж. Еджел, Р. Блекуелл, П. Мініард: СПб.: Питер, 1999. – 307 с.